

ЛЮБОВ БЕВЗЕНКО,

доктор соціологічних наук, старший науковий співробітник відділу соціальної психології
Інституту соціології НАН України

Життєвий успіх, цінності, стилі життя

Abstract

The paper is aimed at demonstrating a methodological potential of the lifestyle approach when analyzing situations in transitional societies (societies-in-crisis). As an initial model for transitional society is used Merton's concept of anomie understood as a result of the imbalance between social (institutional) and cultural (the meaning of success) components of a social system. The life success concept is chosen as one of the basic categories for analysis of transition states. Furthermore, the author reflects on the problem what cultural mechanisms have a key influence on construction of socially and personally significant model of success that plays a role of 'social magnet' when developing personal life strategies. Possible alternative answers to this question include deliberately chosen values and preferred styles of life.

До постановки проблеми

Мета цієї статті — показати методологічний потенціал стилезиттєвого підходу в аналізі ситуацій перехідних (кризових) суспільств. Використовуючи як підґрунтя вихідної моделі кризового суспільства уявлення Мертона про соціальну аномію як наслідок незбалансованості соціальної (інституціональної) і культурної (визначальної щодо смислу успіху) складової соціальної системи, я оберу поняття *життєвого успіху* як одну з основних категорій, що дають змогу аналізувати ситуації перехідних соціальних станів.

Центральну проблему можна сформулювати так: за допомогою яких механізмів культура першою чергою впливає на вироблення соціально й індивідуально значимої моделі успіху, яка працює як “соціальний магніт” у

формуванні індивідуальних життєвих стратегій. Серед таких можливих чинників я виокремлю свідомо обрані цінності й преферовані стилі життя.

Наголошу – саме свідомо обрані цінності. Йтиметься про цінності як про явище, яке охоплюється не лише поняттєво, а й операціонально. Як операціональний інструментарій розглядатимуться ті емпіричні способи фіксації цінностей, де використовуються прямі запитання щодо значимості й цінності для людини різноманітних аспектів її життя. Інакше кажучи, маю на увазі цінності, фіксовані з використанням певного класу вимірювальних процедур, які апелюють до свідомого вибору і його вербального подання. Альтернативою таким методологічним підходам є звернення до непрямих, проєктивних методів виявлення ціннісних преференцій, присутніх у глибинних пластах ціннісного ядра особистості. Як одну з таких проєкцій пропонується розглядати стиль життя. Зв'язок понять стилю життя і життєвого успіху відкриває, таким чином, широкі можливості для використання стиліжиттєвого підходу для аналізу кризових соціальних станів, коли індивідуальні моделі успіху зазнають серйозних змін¹.

Далі я пропоную, *по-перше*, актуалізувати проблему успіху через звернення до теоретичної конструкції мертонівського уявлення про соціальну аномію, де поняття успіху є одним із провідних. Розгляд соціальної ситуації, зокрема в нашій країні, крізь таку теоретичну призму робить логічною проблематизацію того, яким чином культурна ситуація впливає на трансформацію уявлення людей про життєвий успіх.

По-друге, необхідно розглянути можливості двох підходів до пошуку відповіді на це питання – одного, що йде поняттєвим ланцюжком “культура – цінності – модель життєвого успіху”, і другого, що виходить із ланцюжка “культура – базові культурні смисли – стилі життя – модель життєвого успіху”. Протиставлення цінностей, з одного боку, і базових культурних смислів і життєвих стилів – з іншого, яке становить підґрунтя аналізованої проблеми, можливе, повторюю, лише у разі означеного вище тлумачення цінностей – як усвідомлених і вербально поданих.

Зрештою, *по-третє*, слід обговорити питання залежності адекватності кожного з підходів від міри стабільності аналізованої соціокультурної ситуації й аргументувати висновок про те, що за швидкої зміни культурних модусів, яка спостерігається й у нашій країні, процес зміни свідомо дотримуваних цінностей відбувається значно повільніше, ніж зміна домінантної моделі успіху. У цьому випадку методологічного значення набуває відстежування зміни стилів життя, що на них проєктуються глибинні, не фіксовані свідомо зміни в ціннісному ядрі, які визначають не декларовану, а практично реалізовану модель життєвого успіху.

¹ Пропонована розвідка виконана автором у межах планової теми відділу соціальної психології Інституту соціології НАН України “Соціокультурні детермінанти формування нових стилів життя” і є продовженням багаторічної традиції відділу, що стосується розроблення тематики, пов'язаної зі стилями життя особистості, життєвими цінностями, життєвим успіхом, соціальною аномією тощо [див.: 1].

Стилежиттєвий підхід

Аналіз наявних концептуалізацій стилів життя в історико-теоретичному вимірі може мати чимало аспектів, але я спинюся лише на одному з них — розрізненні класичних і сучасних теорій. Оскільки саме поняття стилю життя було введено в обіг М.Вебером, то саме з його працями деякі дослідники зазвичай пов'язують початок класичного періоду застосування цього поняття. Треба зазначити, що тривалий час його науковий статус не був достатньо високим і використовувалося воно радше як допоміжне, периферійне. Після того, як до цього поняття зверталися такі відомі автори, як М.Вебер, Г.Зімел, Г.Тард, Р.Парк, Т.Веблен та ін., настав доволі тривалий період забуття, коли воно виявилось незатребуваним. Нове народження поняття стилю життя набуло у працях П.Бурдьє [див., напр.: 2]. Саме методологічна установка, що йде від нього, лежить в основі багатьох сучасних розвідок, автори яких використовують стилежиттєвий підхід як інструмент соціологічного аналізу.

Отже, в чому полягає привабливість бачення Бурдьє, що так піднесла статус аналізованого поняття і зробила його успішно застосовним не тільки в межах стрункої теоретичної концепції, а й на рівні емпіричних досліджень?

Насамперед, на мій погляд, у міждисциплінарному статусі всіх запропонованих соціологом концептів. Бурдьє дуже скептично ставився до поділу в людині біологічного, психологічного, соціального, культурного. Понад те, він гадав, що культурний, соціальний, фізичний простори перебування людини тісно пов'язані між собою. У контексті проблеми стилю життя значимими є всі провідні поняття, представлені у працях Бурдьє. Особливо це стосується понять соціального простору, соціального поля, габітусу і практики. При цьому *поняття стилю життя стає напрочуд затребуваним*, оскільки стиль життя мислиться як цілісний комплекс соціальних практик, які відповідають, з одного боку, об'єктивній позиції індивіда у багатовимірному соціокультурному просторі, а з іншого боку — його власним суб'єктивним уявленням про цю свою позицію, не останньою чергою пов'язаним із його біографічними обставинами й психологічними особливостями. *Стиль життя* — це система практик, які тісно пов'язані й постійно повторюються у повсякденних виявах індивіда. Це практики, що відповідають різноманітним соціальним полям — дозвілля і споживання, праці, політики, релігії, здоров'я, освіти тощо. Усе це становить практики *стилю життя*.

Усталення статусу поняття стилю життя дає підстави говорити про стилежиттєвий підхід в аналізі соціальних ситуацій як про особливу методологічну стратегію, де поняття стилю життя виступає як центральне.

Соціальна криза як соціокультурний дисбаланс

Виникнення ситуації соціальної аномії Р.Мертон пов'язував із певним станом соціальної системи, розглядуваної як така, що складається з двох компонентів — культурного і соціального. Культура є джерелом панівних уявлень про успіх і тим самим мотивує людей до певної поведінки, спрямо-

ваної на досягнення такого успіху, відповідних йому статусних позицій. Соціальна структура представлена в цій схемі передусім тими інституціонально закріпленими нормами людських взаємин, що вважаються допустимими в даному суспільстві. Дисбаланс цілей і норм, відсутність доступу до ресурсів, пов'язаних з успіхом, ведуть суспільство до ситуації аномії, коли для досягнення соціально схвалюваних цілей можуть використовуватися далеко не схвалювані засоби.

Запропонована Мертоном типологізація реакцій людей на соціокультурний дисбаланс впливає зі співвідношення прийняття/неприйняття цілей і відповідно прийняття/неприйняття норм. Серед названих Мертоном п'яти поведінкових реакцій на цей дисбаланс (конформізм, інновація, ритуалізм, ретритизм, протест) лише одна (конформізм) вважається нормальною і не належить до того, що Мертон називає девіантною поведінкою, що становить основи індивідуального вияву соціальної аномії [3, с. 106].

Нас у даному випадку цікавитиме *передовсім питання життєвого і соціального успіху*, його домінантної моделі, що закріплюється й приймається в суспільстві, а також те, яким чином це відбувається. Розрізнення життєвого і соціального успіху тут не видається суттєвим, хоча у більшості випадків все-таки йдеться про соціальний успіх як складову життєвого успіху.

Що саме формує домінантне в суспільстві уявлення про успіх? Якими є механізми прийняття такої моделі успіху на індивідуальному рівні? Чи залежить ця модель від стану суспільства, якщо під цим розуміти розрізнення за принципом стабільне/перехідне суспільство? На ці питання спробуємо знайти відповіді далі.

Культура — цінності — модель успіху

Звернімося ще раз до того уявлення про джерела соціальної аномії, що його пропонує Мертон. “Коли система культурних цінностей, фактично ні на що не зважаючи, звеличує певні, спільні для всього населення цілі успіху, і при цьому соціальна структура строго обмежує або цілком закриває доступ до схвалюваних способів досягнення цих цілей для значної частини того самого населення, — це призводить до зростання масштабів девіантної поведінки” [4, с. 108].

Як може працювати ця спільна ідея, яка полягає в незбалансованості культурного і соціального в загальносистемній конфігурації, у ситуації аналізу конкретного суспільства? Яким чином у цій двокомпонентній схемі може бути презентована культура і породжувані нею моделі успіху?

Як наведений вище уривок із мертонівської статті, так і усталена соціологічна традиція пропонують як основний “культурний слід” у суспільстві обирати життєві цінності, що задаються цією культурою. Подивимося, наскільки такий підхід виявляється продуктивним у ситуації перехідних суспільств, до яких можна віднести Україну і Росію.

Оскільки заведено вважати, що наші російські колеги на численні проблеми наражаються із деяким випередженням порівняно з нами, я пошукала якісь інтегральні дослідження російськими соціологами аномійності російського суспільства, щоб відштовхнутися від цього у своїх подальших

міркуваннях. Мене цікавило, як розв'язувалася проблема з культурним компонентом мертонівської схеми, що вважалася визначальним у процесі формування суспільно значимого уявлення про соціальний успіх.

Таким панорамним розглядом ситуації для мене послугувала конференція “Аномія в Росії: тенденції на зламі століть”, що відбулася 2001 року (керівник проекту — Н.Покровський, президент Регіональної громадської організації “Спільнота професійних соціологів”) [5]. На конференції пролунали виступи провідних російських соціологів — О.Здравомислова, О.Філішова, В.Петренка, М.Лапіна та ін.

Прочитую ту констатацію ситуації, від якої відштовхувалися росіяни, аналізуючи проблему аномії російського суспільства. “Аномія — *незбалансованість моральних, економічних, політичних, культурних цінностей і поведінкових орієнтацій* — становить найсерйознішу проблему перехідних суспільств. Загальна картина соціального контексту в Росії доволі складна. Фактично в нашому суспільстві зруйноване єдине поле моральних орієнтирів. Уявлення про те, що таке добре і погано, що бажано і небажано, морально й аморально, справедливо і несправедливо — усі ці й багато інших найважливіших уявлень гранично фрагментовані й найчастіше відображають суто групові інтереси. Зрештою солідарність, консолідація, єдність цілей, взаємна довіра, відкритий діалог перебувають у глибокому занепаді. Повсюдно і на всіх рівнях панує принцип “кожен виживає поодиноці” [5]. Хоча від часу цієї конференції минуло вже понад 5 років, гадаю, наведена оцінка практично без винятків може бути застосована і до сучасної ситуації як у російському, так і в українському суспільстві.

Основним теоретичним інструментарієм, від якого відштовхувалися російські колеги в осмисленні названої ситуації, був *аномійний* підхід, який успішно, вважають вони, зарекомендував себе у дослідженнях проблем західних суспільств, зокрема як підґрунтя для емпіричних досліджень. На конференції наголошувалося, що “застосування теорії аномії до російської дійсності видається тим більш виправданим, що російське суспільство зазнало в останні роки і продовжує зазнавати серйозних *структурних зсувів і змін у системі цінностей*” [4]. Отже, апріорна модель впливу культури на суспільство в ситуації аномії мислиться як ціннісно детермінована. У такому разі проблема ціннісних трансформацій, задана відповідним переформатуванням культурного простору, стає одним із головних предметів дослідження.

Вибудовується теоретичний ланцюжок, що диктує аномійний підхід: *культура — цінності — смисл успіху*. Доповнена в частині соціальної інституціональної структури, ця схема працює на пояснення ситуації аномії через констатацію обмеження каналів соціальної мобільності, зумовлюваного наявним уявленням про успіх і неможливістю його досягнення без виходу за межі нормативних обмежень. Росіяни кажуть про це так: “На поверхні громадського життя аномія виявляється у вигляді різкого стрибка ненормативної поведінки — неповаги до закону, обвального поширення злочинності й жорстокості, зростання числа самогубств, панування групового егоїзму й байдужості, руйнації наступності між поколіннями” [4].

Спираючись, зокрема, на напрацювання російських соціологів, росіяни вважали за логічне розпочати з аналізу цінностей, актуально наявних у

суспільстві, і перейти до детермінованої ними моделі успіху. На цю тему було зроблено дві доповіді. Першим із доповіддю виступив М.Горшков, який подав результати лонгітюдного дослідження цінностей російського населення, що здійснювалося від 1993 року і до моменту проведення конференції Російським незалежним інститутом соціальних і національних проблем. Учений відзначив парадоксальну, з його погляду, ситуацію — базова структура цінностей у Росії за цей період не зазнала істотних змін. За всіма позиціями опитування, хоча й спостерігалися деякі коливання, фіксувалася загальна стала картина. “Головний висновок: основні цінності в російському суспільстві набагато усталеніші, ніж здається”. М.Лапін у своєму виступі представив інше лонгітюдне дослідження російських цінностей, що проводилося під його керівництвом упродовж попередніх десяти років. І хоча в ньому застосовували інший інструментарій та інші методичні прийоми, висновок був тим самим: “Основні цінності росіян за цей час не зазнали жодних істотних змін”. Оскільки висновок був отриманий на підставі різних методологічних підходів, можна говорити про його обґрунтованість — цінності в російському суспільстві вирізняються несподіваною стабільністю.

За очевидної зміни фактично працюючої моделі успіху, констатована російськими вченими ситуація справді виглядає парадоксальною і потребує прояснення. Але перш ніж спробувати в цьому розібратися, звернімося до наших реалій.

Як виглядає ситуація із динамікою цінностей в Україні? Настільки масштабні й спеціально зорієнтовані дослідження, як у росіян, які б проводили наші соціологи, мені не відомі, але деякі висновки, аналогічні до російських, можна зробити на підставі аналізу результатів моніторингових досліджень Інституту соціології НАНУ¹. Так, А.Ручка, спираючись на опитування 1994–2003 років, доходить висновку, що 2003 року, як і 1994-го, “у ціннісній ментальності громадян України домінує блок вітальних цінностей (“міцне здоров’я”, “міцна сім’я”, “благополуччя дітей”, “матеріальний добробут”). На другому місці — соціальні цінності, блок політико-громадянських цінностей посідає останнє місце. І хоча всередині груп цінностей спостерігалися певні коливання залежно від року дослідження, загальна картина залишалася стабільною [5, с. 427].

У таблицях 1 і 2 наведено результати опитування, проведеного 2006 року (Омнібус-2006²). Ці результати суттєво не відрізняються від наведених у працях Ручки — на першому місці ті самі вітальні цінності. Це дає

¹ Проект “Українське суспільство: моніторинг соціальних змін” виконується Інститутом соціології НАН України від 1994 року. Генеральний директор проекту — В.М.Ворона, автори програми: Н.В.Паніна, Є.І.Головаха. Вибіркова сукупність щорічного моніторингового опитування становить у середньому 1800 осіб і є репрезентативною для дорослого населення України за статтю, віком, рівнем освіти та місцем проживання. Докл. див. електронний архів даних Інституту соціології НАНУ.

² “Омнібус” — щорічне дослідження, що його здійснює Інститут соціології НАН України. Вибірка (у середньому 1800 осіб) репрезентативна для дорослого населення України.

підстави зробити висновок, аналогічний російському, — базова система цінностей українців демонструє за всі роки вимірювань достатню стабільність із домінантою на цінностях вітального характеру.

Таблиця 1

Розподіл оцінок міри особистісної важливості життєвих цінностей (Омнібус, 2006), %

Життєві цінності	Частка тих, хто відповів “важливо” і “радіше важливо”
Міцне здоров'я	97,0
Матеріальний добробут	95,6
Міцна сім'я	94,4
Благополуччя дітей	93,3
Створення в суспільстві рівних можливостей для всіх	86,1
Сприятливий морально-психологічний стан суспільства	84,3
Суспільне визнання (повага з боку друзів, колег, співгромадян)	79,1
Цікава робота	76,4
Незалежність у справах, судженнях, учинках	74,5
Державна незалежність України	71,3
Підвищення освітнього рівня (інтелектуальний розвиток)	70,7
Демократичний розвиток країни	69,5
Національно-культурне відродження	66,6
Розширення культурного кругозору, прилучення до культурних цінностей (через мистецтво, художню творчість, хобі тощо)	64,4
Можливість висловлювати думки з політичних та інших питань, не побоюючись за особисту свободу	62,2
Відсутність значного соціального розшарування (багатої/бідної, вищої/нижчої верств суспільства)	61,1
Можливість критики та демократичний контроль рішень владних структур	51,6
Можливість підприємницької ініціативи (створення приватних підприємств, заняття бізнесом, фермерством)	46,2
Участь у релігійному житті (регулярні відвідини церкви, богослужінь, дотримання релігійних обрядів тощо)	37,6
Участь у діяльності політичних партій і громадських організацій	25,2

Звернімо увагу на одну обставину — місце матеріального добробуту в цьому блоці часом переміщалося на різні позиції, і його домінування у вітальному блоці не є безумовним. Відповіді, наведені у таблиці 2, ще раз підтверджують цей висновок.

Таблиця 2

Значущість життєвих цінностей громадян України залежно від віку (Омнібус, 2006), %

Життєві цінності	Вік		
	18–29 років	30–54 роки	55 років і більше
Досягнення високих результатів у певному виді діяльності	5,3	4,2	2,2
Успішна кар'єра, досягнення високих посад	9,1	2,6	0,9
Повний статок, високе матеріальне становище	24,6	22,7	14,7
Щаслива сім'я, діти	53,3	63,3	64,6
Інше	2,3	1,1	2,4
Я не замислювався над цим питанням	5,3	6,2	15,2

* Відмінності в оцінках цінностей “Щаслива сім'я, діти” вікової групи 18–29 років зі старшими віковими групами значущі на рівні 0,05.

Ситуація у відповідях виглядає такою, що наші цінності далекі від описуваних Мертоном американських, де головним мірилом успіху був успіх грошовий. Більшість тих, хто відповів, у всіх вікових категоріях назвали сім'ю як головну цінність. Щоправда, віковий діапазон уже вказує на тенденцію зниження цієї цінності у більш молодих когортах, але це можна пояснити тим, що у 18–25 років ще не всі молоді люди мають сім'ю, тож розуміння її значимості приходить пізніше.

Про що може свідчити такий результат, що його росіяни відзначають як парадоксальний, оскільки це суперечить спостережуваним процесам, коли зовсім не міцна сім'я, а гроші стають головним мірилом успіху. Непрямим підтвердженням останнього може бути розкид відповідей на запитання, що їх ставили нашим респондентам у процесі моніторингового опитування 2002 року (таблиця 3). У таблиці наведено як загальний результат за масивом загалом (перший стовпчик), так і розкид за віковими групами. На особливу увагу заслуговує останній із запропонованих варіантів відповіді — “заради грошей люди готові на все”. Семантика цього “на все” побічним чином встановлюється із попередніх варіантів. Можна стверджувати, що 40,3% наших співвітчизників згодні з тим, що люди справді заради грошей готові піти на все. І, як видно з таблиці 3, чим молодші люди, тим легше вони з цим погоджуються. Серед молоді (віком до 30 років) таких 45,7%.

Таблиця 3

**Розподіл відповідей громадян України за віковими групами на запитання:
“До чого, на Ваш погляд, можуть вдатися люди заради великих грошей?”
(Моніторинг, 2002), %**

Варіанти відповідей	Загальний розподіл	Розподіл за віковими групами		
		до 30 років	30–54 роки	55 років і більше
Працювати з ранку до пізнього вечора	52,6	52,0	55,3	49,9
Пожертвувати добрими відносинами з близькими (батьками, дружиною, дітьми)	9,4	12,8	9,1	7,7
Пожертвувати відносинами з друзями	13,9	18,4	14,9	9,5
Пожертвувати своїм чесним ім'ям, репутацією	13,6	17,4	13,3	11,8
Пожертвувати своєю улюбленою професією	24,6	35,2	26,5	14,8
Силою усунути конкурентів (навіть вдаючись до фізичного знищення)	12,4	16,3	11,7	10,9
Виїхати до іншої країни, де можна більше заробити	46,9	55,4	48,0	40,1
Узяти шлюб без кохання	22,0	34,7	21,3	14,6
Братися за будь-яку роботу, аби добре платили	47,9	49,7	50,7	43,3
Обдурити будь-кого	21,6	26,3	20,6	20,1
Пожертвувати своїм здоров'ям, душевним спокоєм	12,5	14,5	12,9	10,5
Діяти в обхід закону	27,1	31,9	28,4	22,1
Заради грошей люди готові на все, що завгодно	40,3	45,7*	38,5*	39,9

* Відмінності значимі на рівні 0,05.

Який висновок можна з цього зробити, щоб з'ясувати, чи пов'язані цінності з моделлю успіху, яка домінує в суспільстві? Тут може бути кілька варіантів відповіді:

1. *Соціально схвалювана модель успіху причинно не пов'язана із домінуючими свідомо фіксованими цінностями.* У такому разі спостережуваний парадокс знімається через відмову від гіпотези залежності моделі успіху і ціннісних виборів.
2. *Модель успіху причинно пов'язана із домінуючими цінностями, але не на рівні свідомого сповідування їх.* У цьому разі зняти зазначений парадокс можна, покладаючи наявність методологічних неадекватностей, внаслідок чого не були отримані ті критерії цінностей, що працюють на формування значимої для соціальних процесів моделі успіху.

3. *Модель успіху причинно пов'язана зі свідомо обраними цінностями лише у певних ситуаціях — за умов відносної соціокультурної стабільності. У ситуації істотних соціокультурних трансформацій потрібно шукати інші концептуалізації процесу виникнення культурно зумовленої моделі успіху. В цьому разі парадокс пояснюється не загальною методологічною помилкою, а неадекватністю вимірювального інструментарію тим станам суспільства, у яких він застосовується.*

Для мене найправильнішим видається третій, компромісний варіант відповіді. Не відкидаючи зв'язку цінностей і моделі успіху взагалі, я вважаю, що за умов соціокультурних криз, або, в пом'якшеному визначенні, радикальних соціокультурних трансформацій, потрібно піти шляхом пошуку інших методологічних ключів до дослідження ціннісних преференцій або пошуку інших культурних чинників, що впливають на формування актуальної моделі успіху.

Якщо ми не відмовляємося від зв'язку моделі успіху із цінностями, не наполягаючи на знаку рівності між поняттями “цінності” та “свідомо обрані ціннісні преференції”, тоді можна припустити, що в ситуації, коли цінності цікавлять нас не самі по собі, а безпосередньо у зв'язку з детермінацією соціально значимого уявлення про успіх, ми маємо шукати якісь нові, непрямі методичні прийоми виявлення тих компонентів системи цінностей, що є тут визначальними.

Близького висновку дійшли росіяни, намагаючись розібратися в констатованій парадоксальній ситуації невідповідності фіксованої стабільності домінантних цінностей очевидній зміні моделей успішної поведінки. Методологічним проблемам дослідження цінностей на вже згадуваній конференції був присвячений виступ В.Петренка. Він зазначив, що в наведених дослідженнях ідеться про ціннісні висловлення, що їх можна позначити як “верхній шар цінностей”. Адекватнішим, у плані поставленого завдання, доповідач вважає звернення до глибинних ціннісних структур на підставі складніших і трудомісткіших методик. Ці *методики являють собою поєднання досвіду, нагромадженого соціологією і психологією*. Психологія забезпечує відповідні “витончені” методи опитування, а соціологія — обґрунтування вибірки, адекватної таким опитуванням. Хоча у звіті про конференцію ця інформація відсутня, але, судячи з відомих праць В.Петренка, можна зробити висновок, що йдеться про такий підхід, як семантичний диференціал, успішно застосований ним (у співавторстві з О.Мітіною), наприклад, з метою дослідження політичної свідомості росіян [7]. Семантика слова “успіх”, її динаміку справді можна досліджувати цим методом.

Другим доповідачем з тієї самої теми на конференції був О.Здравомислов, який виступив із доповіддю “Аномія й аналітичні можливості психоаналізу”. Щоправда, можливості психоаналізу тут пропонувалося використовувати для дослідження не так ціннісних компонентів культури, як її нормативних складових. Але методологічні висновки ті самі — доповнювати соціологічні підходи тими напрацюваннями, що їх може запропонувати психологія, яка працює з глибинними шарами людської свідомості, не досяжними для стандартних опитувальних процедур.

Далі я хочу навести свої аргументи на підтримку таких методологічних тенденцій у соціологічних дослідженнях. Необхідність подібної аргументації, на мою думку, пов'язана з тенденцією, що досі зберігається в нашій соціології, — не допускати руйнації жорстких демаркаційних меж між психологією й соціологією. Навіть якщо йдеться не про психологічні детермінанти соціальних явищ у дусі панпсихологізму, а лише про методологічне збагачення соціологічних методів дослідження за рахунок залучення розробок, що їх мають у своєму розпорядженні психологи. На мій погляд, така упередженість має подвійне пояснення. З одного боку, це причини соціальної генези, на які свого часу вказував Т.Кун і які пов'язані із небажанням багатьох соціологів відмовлятися від звичних парадигмальних прихильностей — чи то в теорії, чи то в методології — і небажанням розставитися з тими соціальними дивідендами, що їх отримують адепти визнаних теорій і методів. Це дуже тонка ситуація, вона стосується тих питань, що лежать у сфері компетенції соціології соціології. Я до неї зараз звертатися не буду, хоча вважаю, що ігнорування цих моментів шкодить соціології як науці.

Іншим моментом є власне наукова ситуація.

Гадаю, що зміна точки зору на припустимість міждисциплінарних підходів і усвідомлення їх необхідності має прийти разом зі зсувом предметних акцентів у соціології. Динамізм соціального життя, його дедалі більша мінливість переводять фокус дослідницької уваги з питань соціальної статистики на проблему соціальних змін. Сам по собі соціальний порядок уже перестає бути альтернативою соціальній зміні, констатується його процесуальна сутність, і йдеться про міру наступності або її відсутність у двох послідовних конфігураціях соціального порядку.

Разом із цим практично весь корпус соціологічних понять зсувається від субстанціонального до процесуального смислового наповнення. Наприклад, ті самі цінності вже слід мислити не як щось стабільне, а радше як комплекс багатьох змінних, які складно між собою пов'язані й змінюються із різною швидкістю. У цьому комплексі може існувати ядро, змінюване з однією швидкістю, та периферія — з іншою. Остання, своєю чергою, може мати також свою інерцію (і відставати від ядра), й інноваційність, що відбивається в несталих поверхових змінах ціннісних орієнтацій. Такий парадигмальний зсув у поглядах на сутність соціологічних понять потребує серйозних переорієнтувань у сфері методології досліджень, і звернення до напрацювань суміжних гуманітарних царин — і першою чергою психології, культурології, філософії — може виявитися дуже затребуваним.

Спробую рельєфніше концептуалізувати ці уявлення про багаторівневність феноменів, що описуються різними соціологічними поняттями, на прикладі *смислового визначення ситуації*, яке від часів М.Вебера зазвичай пов'язують із соціальною дією. *Ціннісне визначення ситуації* — один із аспектів цієї проблеми.

Порядкові, що панує на макрорівні соціальної реальності, на мікрорівні в соціології традиційно відповідає соціальна дія. Мікро- і макросоціологічні концепції в теорії соціальних змін з'являються залежно від того, в якій зміні (макро- чи мікро-, системного порядку чи соціальної дії) покладається детермінаційне начало соціальних змін. З мого погляду, уявлення про безпе-

рервні зміни соціального порядку не дає змоги адекватним чином пов'язати макросоціальні зміни з дискретними соціальними діями. Остання обставина вимагає пошуку форми співвіднесення безперервних змін на системному рівні зі змінами на мікрорівні. Таку можливість надає доповнення на цьому полюсі соціологічних концептуалізацій поняття “соціальна дія” поняттям “соціальна поведінка” у рамках поняття практик.

Соціальна дія, згідно з Вебером, головною своєю ознакою мала осмислену орієнтацію людини на *іншого*. І смисли ці мають бути достатньою мірою усвідомленими. Дії, що передбачають мінімальну осмисленість — традиційна (звичка), афективна (у стані афекту, сильних емоцій) — покладалися Вебером як помежеві внаслідок саме цієї мінімальної усвідомленості. Решта дій до соціальних не належали. У подальшому вже феноменологи наполягали на усвідомленості ще більш жорстко. Як писав А.Шюц: “Терміном дія ... ми позначаємо продуману людську поведінку, тобто поведінку, ґрунтовану на складеному заздалегідь проекті” [7, с. 134]. Іншими словами, усвідомленість, що передбачає наявність соціально зорієнтованого проекту, є головною ознакою соціальної дії. Це зумовлює також її дискретність, якщо під проектом розуміти вербально уявлюваний план. Але в тому випадку, коли йдеться про проект як нерозгорнутий гештальт, є сумнів у можливості говорити про повну усвідомленість.

Та чи достатньо врахування лише свідомих актів дії, щоб прописати весь безперервний ланцюжок соціально значимих практичних актів людини, із чого й складається загальний рисунок соціального життя і картина соціальних змін? Знову процитую Вебера: “Межу між осмисленою дією і поведінкою суто реактивною (назвемо її так), не пов'язаною із суб'єктивно передбачуваним смыслом, не можна точно провести. Значна частина соціологічно релевантної дії, особливо суто традиційної за своїм характером, перебуває на межі тієї й тієї” [8].

Повертаючись до нашої проблеми, поставлю питання так: якщо людина йде на порушення соціальних норм, не усвідомлюючи цього, під дією якихось глибинних психологічних атрактивностей (якими є, наприклад, не завжди усвідомлювані зразки успішного життя), то чи має соціологія виключати такі поведінкові акти зі свого розгляду? Чи завжди суб'єктивно забарвлені смисли мають осмислений характер?

Далі я не вдаватимуся до з'ясування співвідношення між поняттями соціальної дії, соціальної поведінки чи соціальних практик. Це було б необхідно під кутом зору канонів класичної науки, але з погляду науки постнекласичної у цьому вже немає необхідності внаслідок того, що самі поняття й категорії втрачають свою жорсткість і набувають процесуальної рухливості. Зараз більше говорять про концепт замість поняття, що вможливує поєднання власне поняття і того актуального смислу, яким наповнює його конкретний автор.

У поняття *соціальної поведінки* я включатиму всі ті соціально значимі поведінкові акти, що мають спонтанний характер у тому сенсі, що їм не передуює початковий план або проект. Мотивація таких актів не є усвідомленою, втім, є соціально значимою за своїми наслідками. Від реактивних дій соціальна поведінка відрізнятиметься наявністю суб'єктивно значимого

смыслу, але в тому випадку, коли цей смисл є присутнім у формі, не виявленій чітко у свідомості людини. На думку Ж.Лакана, смисл — це прерогатива глибинних пластів психіки. Саме з цього я буду виходити, намагаючись пов'язати смисли і діяльнісно-поведінкові акти індивідів.

Суб'єктивістська соціологія *пов'язувала соціальну дію людини із соціальною ситуацією*, у якій та перебуває, і з наділенням її суб'єктивно значимим смислом, значною мірою усвідомленим і таким, що визначає модель поведінки в цій ситуації. Говорячи про комплекс практик, що включають як соціальну дію, так і соціальну поведінку, ми теж маємо говорити про присутність *в індивідуальному психічному просторі деякого смислового комплексу*, представленого різними рівнями, що відрізняються мірою диференційованості й усвідомленості цього цілісного смислу. До цих рівнів можна відносити:

- *Поняттєво-словесне осмислення ситуації, яке передуює діям і репрезентує рівень усвідомленого вибору.* Таке уявлення може вирізнятися високою мірою несуперечливості й саме з цим і пов'язується соціальна дія. У плані мислительних процедур цей рівень забезпечується логічним, поняттєвим, послідовним мисленням. Символічним середовищем, у якому постає в цьому випадку смисл ситуації, є мовне середовище. При цьому шуканий смисл передається переважно логічними, а не метафоричними висловленнями. Вибір поведінки тут є раціональним; це те, що Вебер називав цілераціональною дією. Висловлення з приводу ситуації в цьому разі можна вважати адекватним інструментом зондування ситуації.
- *Образно-чуттєва репрезентація відповідних смислів.* Це той рівень, який Вебер вважав помежевим у плані соціальної дії та реактивної поведінки. На цьому рівні смислової репрезентації ситуації смисл присутній у вигляді емоційно забарвлених образів. Мисленнєві процедури, що обслуговують цей рівень, пов'язані з паралельним, образним, аналоговим мисленням і вирізняються високою мірою суперечливості. Вибір поведінки тут уже є не раціональним, а емоційним. І це не лише традиційна та афективна дія, а й дія в ситуаціях високої невизначеності, яких стає дедалі більше внаслідок фіксованої на макрорівні динамічності, мінливості соціальних процесів. Символічним середовищем суб'єктивного подання ситуації в цьому випадку стає образний простір, що вимагає інших засобів емпіричного відображення.
- *Рівень переживань, який перебуває на межі свідомого і несвідомого, коли згорнута смислова одиниця диференційованої фіксації піддається мало.* Середовищем її представленості є різноманітні переживання, диференціювати які наша культура не приучена (на відміну, наприклад, від культур східного типу, що мають напрацьовані практики диференціювання внутрішніх переживань людини). Проте цей рівень смислової присутності здатен впливати на мотивацію і структуру поведінкового акту через енергетичний викид, який підштовхує людину до виборів, що виглядають нераціональними, але для неї є глибинно адекватними (ідею ієрархії символічних середовищ розгортання смислів узято із праці О.Бахтіярова: [9]). Цей глибинний смисл має певну імперативність стосовно дій індивіда, змушуючи його діяти за правилами, які свідомо не фіксуються і не контролюються. Такий ефект можна пояснити активізацією міфологічного, ігрового мислення, коли ситуація почи-

нає переживатися як перебування в певному міфологічному просторі, певній грі. Емпіричне зондування цього рівня смислової репрезентації ситуації вимагатиме ще більш витончених методик.

Ці рівні смислової присутності рельєфно різняться у ситуації способів впливу на презентовані у такий спосіб смисли. Перший рівень коригується в межах логіко-дискурсивних практик, через переконання і дискусію. Зводючи всю соціальну поведінку до соціальних дій, ми тим самим зводимо всі методи коригування й управління соціальними змінами до практик логічного, вербального впливу, переконання, роз'яснення. У їхній малій ефективності переконують ті виховні методи, що апелюють до них. Вони можуть працювати лише у простих, прозорих, адекватно схоплюваних вербально випадках, що відбувається дедалі рідше, знову-таки внаслідок окресленого вище зростання мінливості соціального життя.

Сучасні соціальні технології у своїх практиках давно вже значною мірою орієнтуються на другий і третій рівень смислової репрезентованості. Яскравим підтвердженням цього є маркетингово-рекламні проекти, які апелюють до смислів, упроваджуваних в обхід свідомого прийняття їх. Соціальна поведінка, що формується такими технологіями, часто-густо обертається серйозними соціальними змінами, особливо у разі політичних технологічних проектів.

Тут, слідом за В.Томасом, можна сказати: якщо ситуація постає не тільки в уявленнях, а й в уяві чи переживаннях людини як реальна, то вона є реальною за своїми наслідками. Наприклад, якщо світ переживається людиною, як наділений сакральним виміром, то її поведінка буде іншою порівняно з тими, чиє глибинне, недиференційоване переживання світу не містить цієї складової й розміщує людину лише в площині профанної присутності.

Резонним може бути питання стосовно міри відповідності між рівнями смислової репрезентації, міри їхнього впливу на реальну поведінку. Тут доречно згадати О.Здравомислова, його пропозицію скористатися досвідом психоаналізу для дослідження ситуації аномії. Його цікавило те, що ми б назвали смисловим конфліктом — коли осмислення ситуації на рівні її вербально оформленого усвідомленого уявлення суттєво відрізняється від її глибинного смислового оформлення, але шерех бар'єрів, пов'язаних із соціальним схваленням, моральними фільтрами, унеможливають виведення цих смислів у свідомість і узгодження. І тоді реально виконувані соціальні норми виявляються істотно відмінними від тих, що декларуються в процесі соціологічних опитувань, і не останньою чергою — через ціннісні висловлення.

Невідповідність у рівнях осмислення тієї чи тієї соціальної ситуації може спостерігатися насамперед у *період значних смислових трансформацій, що відповідають періодам культурних і соціальних зсувів*. І тоді те, що заведено називати соціальною дією, і те, що ми позначили як соціальну поведінку, можуть виявитися спрямованими в різні боки, оскільки вектор таких дій задаватиметься суттєвими розбіжностями в рівнях суб'єктивної репрезентації смислу ситуації.

Найімовірніше, саме це ми спостерігали в ситуації із дослідженням цінностей, що була описана вище. Відповіді на запитання респондентів були задані уявленням про соціальні цінності, яке присутнє у свідомості респон-

дентів і яке ще багато в чому визначається попередньою культурною ситуацією. При цьому реальна соціальна поведінка мотивується глибинними смислами, на які вже латентно впливає нова культурна реальність. Для адекватного виявлення цих смислів потрібні, на мій погляд, методика, що дають змогу підійти до глибинного рівня їхньої психологічної присутності¹. Можливо, це посприяло б виходу на модель успіху через глибинний аналіз цінностей. За термінологією Бурдьє, це можна було б назвати габітуалізованими цінностями, які не виявляються у вербальній репрезентації, але працюють як глибинна структура, що структурує соціальні практики.

Але можливий також інший дослідницький шлях — не намагатися дістати глибинних цінностей спеціальними методиками, а припустити, що вони проективно пов'язані з іншими культурними феноменами, котрі й впливають на формування моделі успіху. Іншими словами, припустити опосередкованість цих глибинних цінностей. На мою думку, таким посередником може виступати стиль життя, що його несе в собі нова культура.

Культура — смисли — стилі життя — модель успіху

Адекватним поглядом на культуру в даному випадку може бути уявлення про культуру як процес смислопородження, ієрархічно організований простір базових смислів, де ієрархія задається мірою диференційованості, розгорнутості цих смислів у різноманітних символічних просторах (на рівнях слів, образів, переживань).

Головні культурно задані смисли, значимі для нашого розгляду, стосуються місця людини у світі — природному, соціальному, духовному. Це ті базові смисли, із яких розгортається вся культурно визначена канва відносин людини з природою, соціальним середовищем, світом сакрального. Індивідуально і соціально значимий смисл життєвого успіху в такій методологічній перспективі — похідна від цих базових смислів.

Що саме, якщо не свідомо фіксовані цінності, змінюється в особистісному просторі людини першою чергою в результаті її занурення в нове культурне поле?

Акцентую увагу на розрізненні ситуації статичності (“зануреність у культурне поле”) і динаміки входження (“занурення в культурне поле”). Остання ситуація — це ситуація переходу, ситуація конкурентного впливу смислових полів помежевих культурних середовищ. Різні смислові рівні в такому разі можуть зазнавати впливу різноманітних культурних модусів. Свідомо визнані й репрезентовані у висловленнях цінності можуть належати до одного шару, а дотримувані в реальних практиках — бути похідними від іншого. У даному разі я не кажу про маніпуляцію і навмисний обман. Йдеться про реально присутню смислову суперечність.

Така модель дає змогу пояснити той парадокс із цінностями, про який ішлося вище, коли вони ще називаються, але вже не управляють реальною соціальною поведінкою, не задають значимого на рівні практик уявлення

---

¹ Відомий мені цікавий досвід звернення до такого стибу проективних методик в українській соціології описаний у працях О. Злобіної та Н.Ходорівської.

про успіх. Тоді що опосередковує у новій культурній ситуації, яка активно формується, систему смислових атрактивностей, визначаючи тим самим уявлення про успіх?

Із чого взагалі розпочинається зустріч з усім іншим, незнайомим у тому випадку, якщо ми з якоїсь причини змушені впускати його у свій життєвий простір? Народна мудрість говорить: “Зустрічають по одежі”. Нове в перші моменти презентує себе через зовнішню репрезентацію. Говорячи про таку репрезентованість культури в соціальному просторі, можна виокремити *стиль життя*, який вона задає.

У стилі життя, в усій цілісності цього феномена криється пояснення поведінково закодованого глибинного смислу репрезентованої ним культури. Часто говорять, що постмодерн — це не філософія, а стиль життя. Гадаю, це справедливо і для будь-якої іншої культурної ситуації. Постмодерн просто найяскравіше презентує себе саме в стилі життя внаслідок культурно заданого прагнення до мозаїчної його організації у вигляді поведінкового цитування інших стилістичних зразків. Але це не позбавляє постмодерн свого єдиного стилю, який саме в цій мінливості й виявляється. *Відповідні тому чи тому культурному модусу уявлення про життєвий успіх кодуються культурою у найбільш схвалюваному і преферентному для представників даної культури стилі життя* [10].

Звернімося до наших реалій. Як можна визначити ту культурну ситуацію, в якій ми зараз перебуваємо? Очевидно, це ситуація переходу від культурної визначеності радянського періоду до того культурного модусу, який можна позначити як модерний, хоча з укріпленнями постмодерністських впливів. Щоб тут вибудувати логічні висновки і завбачити, яка саме модель успіху буде набирати силу мірою просування нашого суспільства шляхом модернізації, потрібно спробувати зрозуміти, що становить смислове ядро культури модерну.

Отже, в чому полягає сутність основних базових смислів культури модерну, якщо їх розглянути в найзагальнішому, мало диференційованому, а відтак, обтяженому значними суперечностями, змісті? Як розв'яже модерн проблему ставлення людини до названих вище трьох складових людського буття? Головне, що тут слід назвати — зростання міри людської суб'єктності. У ставленні до природи культура модерну пропонує людині побачити себе головним суб'єктом змін. Людській активності протиставляється пасивність та інертність природи. У відносинах із Богом культура модерну чинить аналогічно, десакралізуючи світ, позбавляючи Бога його суб'єктності й передаючи його численні божественні функції людині. У соціумі людина теж виступає як суб'єкт змін, автор індивідуальної й соціальної історії (мікросоціологічні концепції й уявлення про первинність соціальної дії в процесах соціальної зміни в цьому розумінні мають суто модерністський смисл). Статусно значимого місця в соціальному світі людина досягає завдяки індивідуальній активності, суб'єктності, інноваційності.

У цьому переживанні людиною своєї могутності, суб'єктності й водночас відокремленості від світу виявляється суперечливий вплив цього базового смислу на формування відповідної моделі успіху. Владні претензії — прямий наслідок цієї дедалі відчутнішої суб'єктності у смисловому ядрі

культури модерну. Не випадково тема влади й підпорядкування є однією з основних у постмодерністській критиці ситуації модерну. Практики влади та практики споживання є пов'язаними, і логічний ланцюжок суб'єктність — влада — споживання є те, що зробило сучасне суспільство суспільством споживання. Споживання тут розуміється не лише в товарному сенсі, а взагалі як модус культурного відношення зі світом — споживається природа й усі її продукти — у процесі використання як для товарного виробництва, так і для рекреаційних цілей, споживається інша людина, яка узалежнюється через насильство або через маніпуляції. І це культурно схвалювана стратегія відносин. Об'єктом споживання стають ті залишки сакрального, яким є місце в профанованій культурі. До Бога звертаються не з проханнями про допомогу в духовному прозорінні і про спасіння душі, а з проханнями допомоги в улагоджуванні мирських справ.

Успішна людина в такій культурі — це людина, здатна перемагати в конкурентній боротьбі за визначені в такій спосіб споживанні ресурси. Стиль життя — знак і послання про успішність у такій конкуренції, про належність до групи тих, хто вийшов на передові позиції у цьому змаганні. Саме цим знаком і символізує себе нова культура. Нічого ще не знаючи про її цінності, людина вже бачить принесені нею життєві стилі й тілесно включається в них. Бути успішним зрештою означає мати можливість демонструвати співвіднесений із культурно заданою успішністю стиль життя.

Таке розуміння стилю життя дає змогу розвести це поняття із поняттям способу життя. Останній більше пов'язаний із необхідністю, що диктується фізичними параметрами людського перебування, — міський спосіб життя, сільський спосіб життя, спосіб життя здорової людини, спосіб життя хворої людини. Разом із тим стиль життя пов'язаний із культурно і соціально продиктованою необхідністю, прагненням підтверджувати свій соціальний статус через стиль життя, що відповідає йому.

У цьому сенсі найправильніше буде посилатися на Т.Веблена, який у своїй книжці “Теорія дозвіллевого класу” звернув увагу на покликання життєвого стилю символізувати життєвий успіх, належність до обраної верстви, стану, групи. Веблен зазначав, що ті чи ті суспільства як символічне ядро панівних стилів обирали різне. Архаїчні суспільства — фізичну силу, в традиційному суспільстві демонстративний характер мала дозвіллева поведінка, а в наш час — це демонстративне споживання [11].

Підтвердження того, що статус дедалі більше пов'язується у нас зі стилем життя, ми знаходимо в наших опитуваннях, що відображено у таблиці 4.

Результати подано в генераційному розрізі. З відповідей вочевидноється, що стиль споживання, мови, манери поведінки найбільшою мірою свідчать про належність до певної верстви, передусім для молоді. При цьому, хоча матеріальне становище сім'ї й має першорядне значення в абсолютному вимірі, зростання його значимості між поколіннями дуже незначне і не виходить за межі припустимого статистичного відхилення. Водночас для стилю споживання ця різниця вже істотна. Це пояснюється тим, що нова культурна ситуація куди більшою мірою трансформує особистісні смислові структури саме молоді. Про те, що насаперед молодь живе за нормами нових соціокультурних реалій, свідчать і відповіді на запитання, вміщені у таблиці 5.

Таблиця 4

Розподіл відповідей громадян України за віковими групами на запитання: “Що, на Вашу думку, найбільшою мірою визначає належність людини до того чи того соціального класу/верстви?” (Омнібус, 2006), %

Варіанти відповідей	Вікові групи		
	18–29 років	30–54 роки	55 років і більше
Сім'я, з якої людина походить	43,7	46,1	45,8
Рівень освіти	52,8	50,9	45,5
Стиль життя, споживання, проведення вільного часу	28,2*	23,2	16,2*
Дохід, матеріальне становище сім'ї	65,7	66,1	59,3
Престиж	11,4	11,5	9,6
Рівень кваліфікації	23,9	22,8	21,4
Заняття підприємницькою діяльністю	12,2	8,9	2,9
Професія, заняття	35,3	29,9	30,1
Характеристики підприємства або організації, де людина працює	7,1	6,7	5,1
Посада на роботі	36,3	34,5	31,5
Манери, поведінка, стиль мови	32,0*	24,2	22,6*
Інше	0,5	0,7	0,9
Важко відповісти	4,6	5,9	8,6

* Відмінності за рядком значимі на рівні 0,05.

Таблиця 5

Розподіл відповідей громадян України за віковими групами на запитання: “Якого, на Вашу думку, типу традицій і норм, як правило, дотримуються люди кожної із перелічених груп у Вашому населеному пункті?” (Омнібус, 2006), %

Вікові групи	Традиції та норми свого народу	Релігійні традиції та норми	Традиції та норми радянських часів	Сучасні традиції та норми, сформовані за роки незалежності	Важко відповісти
Підлітки до 16 років	8,4	3,3	1,8	63,7	28,4
Молодь 17–30 років	14,4	5,6	6,4	63,3	20,2
Люди віком 31–50 років	24,3	16,8	42,3	18,4	15,6
Понад 50 років	17,6	26,1	62,7	5,3	9,4

Отже, яким чином відбувається входження людини у простір даного стилю життя? Стиль життя не є ані прагматичним, ані естетичним вибором, хоча ці моменти можуть бути присутніми, але вони не в змозі забезпечити його безупинну привабливість на рівні щоденних практик. А саме це нас цікавить у зв'язку з проблемою успіху, оскільки успіх найбільшою мірою можна визначити як процес, як те, що вимагає щоденного підтвердження. Вчорашній успіх уже не успіх.

З мого погляду, стиль життя діє через те, що Ю.Левада назвав ігровою складовою соціальної дії [див.: 12, с. 99–122], залучаючи людину у свій ігровий коловорот і мотивуючи не тільки результатом статусного визнання (що можливо попервах), а й самим процесом здійснення жестів стилістичного оформлення життя.

Цей процес входження в новий культурний простір через зміну стилю життя добре описаний у Л.Іоніна. Соціолог називає такі етапи входження в новий культурний простір. “Перший етап — засвоєння деякого доктринального ядра, другий етап — вироблення відповідного морально-емоційного настрою. Третій етап — засвоєння поведінкового коду і символіки одягу. Четвертий етап — вироблення лінгвістичної компетенції. П'ятий етап — пристосування до мізансцен, де відбувається презентація обраного культурного і життєвого стилю”, проте, як зазначає учений (що конче важливо в контексті наших міркувань): “Усе це логічно необхідні етапи, проте в реальній історії послідовність їх має радше протилежний характер” [13, с. 198]. Природним цей шлях виглядає у логіці руху від цінностей до стилю життя. Вище ми обґрунтовували значимість для перехідних періодів культури руху в зворотному напрямі — від стилю життя як проекції глибинних ціннісних трансформацій до зміни цінностей на рівні свідомого прийняття їх. Остання обставина посилює методологічну вагомість стилежиттєвого підходу для дослідження ситуацій соціальних криз.

Висновки

Проблема культурної генези суспільно значимого уявлення про соціальний і життєвий успіх, що найрельєфніше проступає в дослідженнях соціальної аномії, не може розв'язуватися однозначно на користь побудови ланцюжка залежності “культура — цінності — модель успіху”, особливо в тому разі, коли під цінностями ми розуміємо усвідомлені ціннісні пререференції та відповідні вибори, що фіксуються в соціологічних опитуваннях. Такий каузальний зв'язок може реалізуватися в ситуації соціокультурної стабільності. Але в ситуації серйозних культурних трансформацій, наявності конкуренції культурних модусів і відповідних культурних кодів процес становлення нового домінантного уявлення про соціальний успіх пов'язаний передусім з утвердженням домінантного стилю життя як проекції глибинних ціннісних зсувів. Каузальна послідовність у цьому разі виглядає так: “культура — стиль життя — модель успіху”.

У нашій ситуації культурної модернізації (що розуміється як входження України у простір тяжіння смислових полів, співвіднесених із культурою модерну) закономірним є домінування в панівній моделі успіху акценту на

власній суб'єктності, позиції конкурентності в боротьбі за обмежені ресурси, пов'язані з успіхом, — гроші, владу, славу, кар'єрні позиції. Обсяги, динамізм і агресивність споживання, наявні в таких стилях, являють собою складові мови послання про життєву успішність, чим і є за своєю сутністю будь-який стиль життя. У цьому сенсі палітра презентованих у соціокультурному просторі стилів життя може сприйматися як проекція конкурентних моделей успіху, що посилює значимість стилезиттєвого підходу для дослідження ситуацій соціокультурної нестабільності.

Література

1. Стили жизни личности. Теоретические и методологические проблемы. — К., 1982; *Сохань Л.В., Головаха Е.И., Ануфриева Р.А. и др.* Психология жизненного успеха. Опыт социально-психологического анализа преодоления критических ситуаций. — К., 1995; *Сохань Л.В.* Життєві цінності землян та барометр щастя // Українське суспільство: десять років незалежності. — К., 2001. — С.452–459; *Паїна Н.* Молодь України: структура цінностей, соціальне самопочуття і морально-психологічний стан за умов тотальної аномії // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2001. — № 1. — С. 5–26, та ін.
2. *Бурдье П.* Социология политики. — М., 1993.
3. *Мертон Р.* Социальная структура и аномия // Социологические исследования. — 1992. — № 3. — С. 104–114.
4. Аномия в России: тенденции на рубеже столетий. — <http://www.sociolog.net/grants.html>.
5. *Ручка А.* Динаміка ціннісних пріоритетів громадян України // Українське суспільство 1994–2004. Моніторинг соціальних змін. — К., 2004. — С. 416–426.
6. *Митина О., Петренко В.* Динамика политического сознания как процесс самоорганизации // Общественные науки и современность. — 1995. — № 5. — С.103–115; *Петренко В.Ф., Митина О.В.* Психосемантический анализ динамики общественного сознания. На материале политического менталитета. — М., 1997.
7. *Шюц А.* Структура повседневного мышления // Социологические исследования. — 1988. — № 2. — С. 129–137.
8. *Вебер М.* Понятие социологии и “смысла” социального действия. — <http://lib.socio.msu.ru/1/library>.
9. *Бахтияров О.Г.* Постинформационные технологии: введение в психонетику. — К., 1997.
10. *Бевзенко Л.* Смысл життєвого успіху: соціально-культурологічний контекст // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2000. — № 1. — С. 34–51.
11. *Веблен Т.* Теория праздного класса. — М., 1984.
12. *Левада Ю.* Игровые структуры в системах социального действия // Левада Ю. Статьи по социологии. — М., 1993. — С. 99–122.
13. *Ионин Л.Г.* Социология культуры. — М., 1998.